Dergiabant

2026, 14(1): 251-266, doi: 10.33931/dergiabant.1839003

Dârekutnî'nin Müslim'in *Sahîh*'ine Yönelttiği Tenkitlere Karşı Nevevî'nin Yaklaşımı[1]

al-Dāraquṭnī's Criticisms of *Ṣaḥīḥ* Muslim and al-Nawawī's Approach in Response

Abdullah Recep KOYUNCU[2]

Geliş Tarihi (*Received*): 09.12.2025 **Kabul Tarihi (*Accepted*):** 24.04.2026 **Yayın Tarihi (*Published*):** 31.05.2026

Öz: Bu çalışmada, Dârekutnî'nin *et-Tetebbu'* adlı eserinde Müslim'in *Sahîh*'ine yönelttiği tenkitlere Nevevî'nin yaklaşımı incelenmiştir. Nevevî'nin söz konusu tenkitlere dair tutumu tematik bir tasnife tabi tutulmuş ve elde edilen bulgular, onun bu eleştirilere farklı yöntemlerle karşılık verdiğini ortaya koymuştur. Nevevî'nin Dârekutnî'nin tenkitlerini değerlendirmesi bağlamında üç temel yaklaşımının bulunduğu görülmektedir. Buna göre Nevevî bazı tenkitleri, tenkide konu edilen rivayetin ziyâdetü's-sika kapsamında değerlendirilmesi, rivayetin farklı tariklerle gelmiş olması ve benzeri usûlî gerekçelere dayanarak Müslim'i savunan bir yaklaşım çerçevesinde reddetmiştir. Bazı durumlarda ise tenkidin isabetli olduğunu sarahaten veya zımnen ifade ederek kabullenici bir tavır ortaya koymuştur. Bunun yanında kimi yerlerde tenkidi zikretmekle yetinmiş, herhangi bir tercih veya değerlendirme ortaya koymayarak nötr bir tutum sergilemiştir. Ayrıca Nevevî'nin, Dârekutnî'nin bütün tenkitlerini eserinde zikretmediği de çalışmanın tespitleri arasındadır. Nevevî'nin, Dârekutnî'nin tenkitlerine karşı kabul veya red yönünde ortaya koyduğu değerlendirmelerin, sonraki dönem *Sahîh* şerhlerinde büyük ölçüde benimsendiği çalışmanın bir diğer bulguları arasında yer almaktadır.

Anahtar Kelimeler: Hadis, Dârekutnî, Nevevî, Sahîh-i Müslim, İllet, et-Tetebbu'.

&

Abstract: This study examines al-Nawawī's approach to the criticisms directed at Ṣaḥīḥ Muslim by al-Dāraquṭnī in his work *al-Tatabbuʿ*. Al-Nawawī's attitude toward these criticisms is subjected to a thematic classification, and the findings reveal that he responded to them through different methods. In evaluating al-Dāraquṭnī's criticisms, al-Nawawī appears to adopt three main approaches. Accordingly, he rejects some criticisms within a framework that defends Muslim, relying on methodological principles such as evaluating the criticized report within the scope of *ziyādat al-thiqah*, the existence of the report through multiple transmission routes, and similar considerations of hadith methodology. In some cases, however, he explicitly or implicitly acknowledges the validity of the criticism and thus adopts an accepting stance. In addition, in certain instances he merely cites the criticism without expressing any preference or evaluation, thereby maintaining a neutral position. The study also finds that al-Nawawī does not mention all of al-Dāraquṭnī's criticisms in his work. Another finding of the study is that al-Nawawī's evaluations—whether accepting or rejecting al-Dāraquṭnī's criticisms—were largely adopted in the later commentaries on Ṣaḥīḥ Muslim.

Keywords: Ḥadīth, al-Dāraquṭnī, al-Nawawī, Sahīh Muslim, ʿIlal, al-Tatabbuʿ.

Atıf/Cite as: Koyuncu, Abdullah Recep. "Dârekutnî'nin Müslim'in Sahîh'ine Yönelttiği Tenkitlere Karşı Nevevî'nin Yaklaşımı". *Dergiabant* 14/1 (Mayıs 2026), 251-266. doi: 10.33931/dergiabant.1839003

İntihal-Plagiarism/Etik-Ethic: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği, araştırma ve yayın etiğine uyulduğu teyit edilmiştir. / This article has been reviewed by at least two referees and it has been confirmed that it is plagiarism-free and complies with research and publication ethics. https://dergipark.org.tr/tr/pub/dergiabant/policy

Copyright © Published by Bolu Abant Izzet Baysal University Faculty of Theology, Since 2013 – Bolu

[1] Bu çalışma, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı Hadis Programında Prof. Dr. Mehmet Özşenel danışmanlığında 2025'te tamamlanan "Müslim'in Sahîh'inde İlletli Olduğu İddia Edilen Rivayetlerin Değerlendirilmesi" başlıklı doktora tezinden üretilmiştir.

[2] Dr. Arş. Gör., Abdullah Recep Koyuncu, Iğdır Üniversitesi, arecep.koyuncu@igdir.edu.tr.

1. Giriş

Müslim'in (ö. 261/875) *Sahîh*'i, Buhârî'nin *Sahîh*'inden sonra hadis literatürünün en temel eserlerinden birisi olarak kabul edilmiştir. Bu sebeple her iki eser üzerine teliflerinden sonraki yüzyıldan itibaren pek çok çalışma yapılmaya başlanmıştır. Müslim'in *Sahîh*'ine yönelik ilk dönem faaliyetleri arasında, müstahrec türü çalışmalar ile eserde yer alan bazı hadislerin illetlerine dair yöneltilen çeşitli tenkitler önemli bir yer tutmuştur.[3] Bu tenkitlerin en dikkat çekici olanlarından biri, hicrî IV. yüzyılın önde gelen hadis ve ilel âlimlerinden Dârekutnî'nin (ö. 385/995) Buhârî ve Müslim'in *Sahîh*'lerine yönelttiği ve *et-Tetebbu* adlı müstakil eserinde bir araya getirdiği eleştirilerdir. Dârekutnî'nin illet içerikli bu söz konusu tenkitleri, sonraki dönem *Sahîhayn* çalışmalarında daima dikkate alınmış ve bu eleştirilere çeşitli açılardan cevaplar verilmeye çalışılmıştır.

Müslim'in *Sahîh*'ine yöneltilen tenkitlerin değerlendirildiği başlıca çalışmalardan biri şerh kitapları olmuştur. Dârekutnî'nin *Sahîh*'e olan eleştirileri, ilk *Sahîh*-i *Müslim* şerhlerinden itibaren dikkate alınmıştır. İlk *Sahîh* şârihi olan Mâzerî (ö. 536/1141), ilgili hadislerin şerhi esnasında Dârekutnî'nin bazı tenkitlerine herhangi bir yorum getirmeksizin temas etmiştir.[4] Onun ardından Mâzerî'nin şerhini ikmal eden ve söz konusu tenkitlere daha kapsamlı bir yaklaşım sergileyen Kâdî İyâz (ö. 544/1149) da aynı şekilde bu eleştirileri çoğu zaman yorumsuz olarak aktarmış, esaslı bir cevap verme yoluna gitmemiştir.[5]

Hicrî VII. yüzyıla gelindiğinde Nevevî (ö. 676/1277), Müslim'in *Sahîh*'ine kapsamlı bir şerh telif etmiş ve bu şerhinde hadisleri pek çok açıdan incelemiştir. Nevevî'nin şerhinde ele aldığı meselelerden biri de Dârekutnî'nin Müslim'in *Sahîh*'inde tespit ettiği illete dair tenkitlerdir. Nevevî, şerhinde söz konusu tenkitleri çeşitli yönlerden değerlendirmiştir. Nitekim bazı durumlarda tenkitleri reddetmiş, bazı durumlarda kabul etmiş, bazı durumlarda ise herhangi bir değerlendirme yapmadan nakletmekle yetinmiştir. Bununla birlikte değerlendirdiği tenkitler arasında, Dârekutnî'ye açık biçimde itiraz ederek Müslim'in tahricinin yerinde olduğunu ifade ettiği değerlendirmeler çoğunluktadır. Bu yönüyle Nevevî, Dârekutnî'nin tenkitlerine açık biçimde itiraz eden ilk Müslim şârihi olarak temayüz etmektedir.

Nevevî'nin bu tavrı, sadece kendi döneminde değil sonraki dönemlerde de etkili olmuş, daha sonraki Müslim şârihleri büyük ölçüde onun değerlendirmelerine itimat etmişlerdir. Nitekim sonraki şerhlerde Dârekutnî'nin tenkitleri zikredildikten sonra çoğunlukla Nevevî'nin cevapları aktarılmış ve bu cevapların tekrarı ile yetinilmiştir.[6] Böylelikle Nevevî'nin tenkitlere yaklaşımı sonraki *Sahih-i Müslim* şerh literatüründe adeta bir ölçüt haline gelmiş, Dârekutnî'nin eleştirileri onun değerlendirmeleri üzerinden okunmuştur. Bu yaklaşım Nevevî sonrası Müslim şerhleri içerisinde günümüze değin devam etmiştir.[7]

Bu çalışmada Dârekutnî'nin *et-Tetebbu* adlı eserinde Müslim'in *Sahîh*'ine yönelttiği illet içerikli tenkitlerin Nevevî tarafından nasıl değerlendirildiği ve bu değerlendirmelerde hangi yöntemin takip edildiği incelenmiştir.

---

[3] Bu çalışmalardan bazıları şunlardır: İbn Ammar eş-Şehîd Ebu'l-Fadl el-Herevî, *'İlelü'l ehâdîs fi kitabi's-Sahîh li Müslim b. Haccâc*, thk. Ali b. Hasan Abdu'l-Hamîd el-Halebî el-Eserî (Riyad: Daru'l Hicre, 1991); Ebu'l-Hasan Ali b. Ömer Dârekutnî, *el-İlzâmât ve't-tetebbu'*, thk. Ebû Abdurrahman Mukbil b. Hadi el-Vadiî (Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1985).

[4] Ebû Abdillah Muhammed b. Ali b. Ömer et-Temîmî Mâzerî, *el-Mu'lim bi-fevâidi Müslim*, thk. Muhammed eş-Şazelî Neyfer (Tunus: el-Müessesetü'l-vataniyye li't-terceme ve't-tahkik ve'd-dirâsât, 1988), 1/349; 2/117, 285; 3/56, 278.

[5] Ebü'l-Fadl İyâz b. Mûsâ b. İyâz el-Yahsubî Kâdî İyâz, *İkmalü'l-mu'lim bi-fevâidi Müslim*, thk. Yahya İsmail (el-Mansûre/Mısır: Dârü'l-Vefa, 1419), 1/255-56; 1/377-378; 1/461; 1/552; 2/72; 2/139; 2/300; 2/453; 2/499; 3/98; 3/375; 3/484; 4/225; 4/365; 5/472; 6/257; 6/422; 6/587; 7/105; 8/359; 8/424; 8/436; 8/442.

[6] Semsüddin Ebu Abdullah Ataullah el-Herevî, *Fadlu'l-mun'im fi şerhi Sahîhi Müslim*, thk. Nureddin Talib (Katar: Dâru'n-Nevâdir, ts.), 3/489, 4/253.; Abdurrahman b. Ebî Bekir es-Süyûtî, *ed-Dîbâc alâ Sahîhi Müslim İbni'l-Haccâc*, thk. Ebu İshak Huveynî el-Eseriyy (el-Huber: Daru İbnu Affan, 1996), 2/12, 3/338; Şebbîr Ahmed el-Osmanî, *Fethu'l-mülhim bi şerhi Sahîhi'l-İmam Müslim ibni'l-Haccâc el-Kuşeyrî* (Beyrut: Daru İhyai't-Türasi'l-Arabî, 2006), 1/534, 4/113-14, 4/189, 6/53, 6/156; Muhammed Takî el-Osmanî, *Tekmiletü Fethu'l-mülhim* (Beyrut: Daru İhyai't-Türasi'l-Arabî, 2006), 2/305, 318-319; 3/476; 5/70; 6/156; Muhammedü'l-Emin Abdullah el-Hererî, *el-Kevkebü'l-vehhâc ve'r-ravdü'l-behhâc fi şerhi Sahîhi Müslim b. el-Haccâc* (Beyrut: Daru'l-Minhac - Daru Tavki'n-Necat, 2009), 2/241, 5/22, 7/35, 7/212, 324, 9/406, 10/295-96, 11/268-69.

[7] Son dönem şârihlerinden biri olan Vellevî, bu durumun dışındadır. O, birçok yerde Nevevî'nin yaklaşımından farklı değerlendirmelerde bulunmuş ve onun bazı cevaplarını hatalı görmüştür. Bkz. Ali b. Adem b. Musa el-Etyûbîy el-Vellevî, *el-Bahru'l-muhîtu's-seccâc fi şerhi Sahîhi'l-İmam Müslim b. el-Haccâc* (Riyad: Daru İbnu'l-Cevzî, 1426), 1/569-70, 3/255, 5/259-60, 18/604-05, 23/601-02, 34/603-04.

Çalışmada nitel araştırma yöntemlerinden doküman analizi yöntemi tercih edilmiştir. Bu çerçevede birincil kaynak olarak Dârekutnî'nin *et-Tetebbu*ʿ adlı eseri ile Nevevî'nin *el-Minhâc fî Şerhi Sahîh-i Müslim* adlı şerhi incelenmiştir. Araştırmanın ilk aşamasında Dârekutnî'nin *et-Tetebbu*ʿ adlı eserinde yer alan ve *Sahîh*'teki rivayetlere yöneltilen tenkitler tespit edilmiştir. Ardından bu tenkitlerin Nevevî tarafından nasıl ele alındığı onun *Sahîh* şerhi olan *el-Minhâc* üzerinden incelenmiştir. Elde edilen veriler tematik analiz yöntemiyle değerlendirilmiş ve Nevevî'nin söz konusu tenkitler karşısındaki yaklaşımı üç ana başlık altında tasnif edilmiştir. Buna göre Nevevî'nin bazı tenkitleri çeşitli gerekçelerle savunduğu bazılarını kabul ettiği bazı durumlarda ise bu tenkitler hakkında herhangi bir değerlendirme yapmadığı tespit edilmiştir. Böylece Nevevî'nin Dârekutnî'nin tenkitleri karşısındaki yaklaşımı sistematik bir çerçeve içerisinde ortaya konulmuştur.

Mevcut çalışmaların önemli bir kısmı Dârekutnî'nin Müslim'in *Sahîh*'ine yönelttiği tenkitleri genel bir çerçevede değerlendirmekte veya *Sahîh*'e yönelik eleştirileri farklı açılardan ele almaktadır. Buna karşılık Dârekutnî'nin *Sahîh*'e yönelik tenkitleri bağlamında Nevevî'nin yaklaşımını müstakil olarak ele alan ve bu tenkitleri sistematik biçimde tasnif eden bir çalışmaya rastlanmamıştır.[8] Bu durum söz konusu araştırmanın yapılmasını gerekli kılmıştır.

Çalışmanın amacı, Dârekutnî'nin *et-Tetebbu*''da Müslim'in *Sahîh*'ine yönelttiği illet içerikli tenkitlerin Nevevî tarafından nasıl değerlendirildiğini ortaya koymaktır. Çalışmada Nevevî'nin cevapları kategoriler halinde tetkik edilmiş, metodolojik tutarlılığı ve hadis ilmi ölçütleriyle uyumu değerlendirilmiştir. Böylelikle Nevevî'nin ortaya koyduğu cevapların bütünlüğü ve tutarlılığı ortaya konulmuş olacaktır.

Buna göre çalışmada ele alınan mesele üç ana başlık altında sunulmuştur. Bu çerçevede Nevevî'nin Dârekutnî'nin tenkitlerine yönelik reddiye mahiyetindeki yaklaşımları, tenkitleri kabul yönündeki değerlendirmeleri ve nötr bir tavır benimsediği durumlar müstakil başlıklar halinde incelenmiştir. Anılan hususlar aşağıdaki başlıklarda sunulmuştur.

2. Nevevî'nin Dârekutnî'nin Tenkitlerine Karşı Savunma Yöntemleri

Nevevî'nin Dârekutnî'nin *Sahîh*'e yönelttiği tenkitlere yaklaşımı incelendiğinde onun büyük ölçüde bu tenkitlerin geçerli olmadığı kanaatini taşıdığı ve bunları reddetme eğiliminde olduğu görülmektedir. Nevevî, söz konusu tenkitleri değerlendirirken onları tek bir gerekçeye dayandırarak reddetmemiş bilakis hadis usûlünün çeşitli kaide ve prensiplerini esas alarak çok yönlü bir temellendirme ortaya koymuştur. Bu çerçevede onun değerlendirmeleri ağırlıkla hadis usulünün yerleşik kuralları doğrultusunda şekillenmiştir.

Nevevî'nin Dârekutnî'nin tenkitlerini reddederken en çok başvurduğu ilkelerden biri *ziyâdetü's-sika* kaidesidir. O ref'-vakf/ vasl-irsâl tearuzu gibi inkıtaya dair tenkitlerin büyük bir kısmını bu kaide ile irtibatlandırarak değerlendirmiştir. Bunun ardından tenkide konu olan ilgili rivayetlerin *Sahîh*'te mütâbaat konumunda bulunduğunu ifade etmiş ve bu bağlamda söz konusu tenkidin *Sahîh*'in asıl

[8] Konuyla irtibatlı görünen çalışmaların başında Semih Acet'in doktora tezinde yer verdiği ilgili bölüm gelmektedir. Acet söz konusu çalışmasında Nevevî'nin, Dârekutnî'nin tenkitlerine yaklaşımına dair bazı örnekleri ele almış; ancak Dârekutnî'nin Sahîh'e yönelttiği bütün tenkitleri müstakil ve sistematik biçimde değerlendirme yoluna gitmemiştir. Bakınız: Semih Acet, *İmam Nevevî ve Minhâc İsimli Eserinin Hadis Şerhçiliği Açısından Değerlendirilmesi* (Diyarbakır: Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2018), 84-93; Ayrıca bakınız Semih Acet, "Nevevî'nin, Minhâc Şerhinde Müslim ve Sahîh'i Hakkındaki Tespit ve Tenkîtleri", *Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi* 11/1 (2019), 60-63; Arap dünyasında da konuyu müstakil olarak ele alan bir çalışmaya rastlanılmamıştır. Müslim'in Sahîh'ine yöneltilen tenkitler işlenirken Nevevî'nin değerlendirmelerine yer verilmiş; ancak söz konusu tenkitler müstakil biçimde ele alınarak sistematik bir tahlile tâbi tutulmamıştır. Bakınız: Rebi'i b. Hadî Medhalî, *Beyne'l-imâmeyn Müslim ve'd-Dârekutnî* (Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, ts.); Bunlar dışında ülkemizde Müslim'in Sahîh'ine yönelik tenkitleri farklı yönlerden ele alan çalışmalara rastlanmaktadır. Söz konusu çalışmaların ortak yönü, ilgili tenkitlerin değerlendirilmesi sürecinde Nevevî'nin görüşlerine yer vermeleri; ancak bu tenkitleri müstakil biçimde ele alarak sistematik bir incelemeye tâbi tutmamış olmalarıdır. Bakınız: Kemal Özcan, *Sahîh-i Müslim'e Sened ve Metin Yönünden Yöneltilen Eleştiriler* (Ankara: Kitabe Yayınları, 2023); Elif Sönmez, *Mevkuf Hadisin Merfû Rivayet Edilmesi ile İlgili Müslim'e Yöneltilen Eleştiriler (Tetebbu Özelinde)* (İstanbul : İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2018); Rıdvan Kalaç, "Sahîh-i Müslim'de Zayıf Olduğu İddia Edilen Rivâyetler Üzerine Bir İnceleme –Elbânî Özelinde-", *İhya Uluslararası İslam Araştırmaları Dergisi* 7/1 (2021), 1-45.

hadisleri kapsamında yer almadığını dolayısıyla da eserinin sahihlik vasfına halel getirmeyeceğini belirtmiştir. Ayrıca hadisin iki farklı sahih tarikle rivayet edilmiş olmasına rağmen Dârekutnî'nin yalnızca tek bir tarikin sahih olduğunu esas alarak tenkitte bulunması Nevevî tarafından ilmî açıdan isabetli görülmemiştir. Nevevî ayrıca Müslim'in *Sahîh*'in mukaddime kısmında bazı illetli rivayetlere yer vereceğine işaret ettiğini hatırlatmış ve bu hususun Dârekutnî tarafından dikkate alınmadığını ifade etmiştir. Anılan hususlar aşağıda müstakil başlıklar altında ele alınmıştır.

2.1. Ziyâdetü's-Sika İlkesi ile Yapılan Savunular

Hadis ilminde ziyâdetü's-sika, güvenilir bir râvinin rivayet arkadaşlarından farklı olarak aynı şeyhten bir fazlalıkla hadis rivayet etmesi şeklinde tanımlanır.[9] Daha geniş anlamıyla, sika râvilerin sened veya metinde ortaya koydukları ve herhangi bir gizli ya da açık illet taşımayan nisbî fazlalıkları ifade eder.[10] Buradaki fazlalık, râvinin şahsi tasarrufunun ürünü olmayıp bizzat rivayetin aslında mevcut olan bir unsur olarak değerlendirilmektedir.[11] Dolayısıyla bu ıstılah, sika bir râvinin hadisin aslından olan metin veya senedini, diğerlerinden farklı olarak birtakım sebeplerden ötürü ziyade ile işitip nakletmesi durumunu ifade etmektedir.[12] Eğer ilavenin râvinin şahsî tasarrufu olduğu tespit edilirse bu durum ziyâdetü's-sika değil, müdrec kabul edilir.[13]

Dârekutnî'nin Müslim'in *Sahîh*'ine yönelttiği tenkitlerin özellikle ref'–vakf, vasl–irsâl tearuzu veya inkıtaya dair olanlarının önemli bir kısmı, Nevevî tarafından ziyâdetü's-sika kaidesi çerçevesinde değerlendirilmiştir. Nevevî, bu yaklaşımıyla söz konusu rivayetlerde hadisin sıhhatini zedeleyecek bir illet bulunmadığını ifade etmiş ve bu nedenle Dârekutnî'nin görüşlerine itiraz etmiştir. Ona göre, bir hadisin vasl veya ref'i sika bir râvi tarafından rivayet edilmişse, hüküm rivayetin bu şekline göre verilmelidir. Bu doğrultuda Nevevî, Dârekutnî'nin vasl-irsâl veya ref'-vakf sebebiyle yönelttiği tenkitlerin çoğunu, illet kapsamında görülmeyecek nisbî farklılıklar olarak değerlendirmiştir.[14]

Nevevî, şerhinde Dârekutnî'nin tenkide konu ettiği bu türden 18 rivayeti değerlendirmiştir. Bunlardan 10'u ref'–vakf,[15] 6'sı vasl–irsâl,[16] 2'si inkıtâ[17] ve 1'i idrâc[18] nev'indendir.

Nevevî, tenkit edilen rivayetleri ziyâdetü's-sika kapsamında değerlendirirken umumi bir kaide ortaya koymuş ve bu yaklaşımını detaylı bir şekilde açıklamıştır. Ona göre, eğer bir hadis hem merfû hem de mevkûf veya hem mevsul hem de mürsel olarak sika râviler tarafından rivayet edilmişse, ziyadeli olan merfû veya mevsûl olan rivayet esas alınmalıdır. Bunun gerekçesi, merfû veya mevsûl şekilde ziyadeli rivayetlerin sika râvinin ziyadesi olmasıdır.[19] Nevevî, sika bir râvinin yaptığı ziyadelerin, sika bir

[9] Ebu'l-Hayr Şemsuddîn Muhammed b. Abdurrahman es-Sehâvî, Fethu'l-muğîs bi şerhi elfiyeti'l-hadîs li'l-Irâkî, thk. Ali Hüseyin Ali (Mısır: Mektebetü's-Sünne, 2003), I/265; Abdullah Aydınlı, Hadis Istılahları Sözlüğü (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2016), 339; Salih Karacabey, "Ziyâdetü's-Sika", DİA (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları - İSAM Yayınları, 2013).

[10] Yusuf Suiçmez, "Ziyâdâtü's-Sikât", Hadis Tetkikleri Dergisi 11/1 (2013), 116.

[11] Suiçmez, "Ziyâdâtü's-Sikât", 116.

[12] Karacabey, "Ziyâdetü's-Sika", 44/486.

[13] Hamza Abdullah Melîbarî, Ziyadetü's-sikâti fi kütübi mustalahi'l-hadîs (Dirâsetün Mevdûiyyetün Nakdiyyetün) (Mülteka Ehlli'l-hadîs, 1425), 18; Suiçmez, "Ziyâdâtü's-Sikât", 122.

[14] Ebû Zekeriyyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî. Nevevî, *el-Minhâc şerhu Sahîhi Müslim b. el-Haccâc* (Beyrut: Dâru İhyai't-Türasi'l-Arabî, 1347), 3/17; 5/95; 6/29, 141; 7/40-41; 10/43; 11/81-82, 14/48.

[15] Nevevî, *el-Minhâc*, 3/17, Tetebbu'da yer alan tenkidin numarası (Sonraki dipnotlarda bu kısım "Tetebbu' tenkit nr." olarak kısaltılackatır.): 78; 3/45, Tetebbu' tenkit nr.: 84; 5/95, Tetebbu' tenkit nr.: 102; 6/29, Tetebbu' tenkit nr.:125 ve 210; 6/141, Tetebbu' tenkit nr.: 40; 6/159, Tetebbu' tenkit nr.: 32; 14/45, Tetebbu' tenkit nr.: 121; 17/178-79, Tetebbu' tenkit nr.: 93; 18/12, Tetebbu' tenkit nr.: 54.

[16] Nevevî, *el-Minhâc*, 1/221-22, Tetebbu' tenkit nr.:19; 4/86, Tetebbu' tenkit nr.:122; 4/191, Tetebbu' tenkit nr.: 203; 7/40-41, Tetebbu' tenkit nr.: 184, 10/43, Tetebbu' tenkit nr.: 65; 17/178, Tetebbu' tenkit nr.: 6.

[17] Nevevî, *el-Minhâc*, 5/51-2, Tetebbu' tenkit nr.: 127 ve 209.

[18] Nevevî, *el-Minhâc*, 14/71-2, Tetebbu' tenkit nr.: 157.

[19] Nevevî, *el-Minhâc*, 3/17; 5/95; 6/29, 141; 7/40-41; 10/43; 11/81-82, 14/48.

topluluğun rivayetine muhalif olsa dahi kabul edilmesi gerektiği kanaatindedir.[20] Ayrıca, bu yaklaşımın fakihler, usulcüler, Buhârî ve Müslim'in de içinde bulunduğu hadis ilminde otorite muhaddisler arasında yaygın bir yöntem olduğunu ifade etmektedir.[21]

Nevevî'nin bu konudaki Dârekutnî'nin tenkitlerine karşı en net izahlarından biri, *Sahîh*'te yer alan aşağıdaki rivayetin şerhinde görülmektedir:

Müslim → Harun b. Ma'ruf, Ebû't-Tahir ve Harmele → Abdullah b. Vehb → Yunus b. Yezîd → İbn Şihab → es-Saib b. Yezîd ve Ubeydullah b. Abdullah → Abdurrahman b. Abdulkari → Ömer b. Hattab → Hz. Peygamber (s.a.).[22]

Dârekutnî, Müslim'in bu nakline itiraz etmiş ve hadisin aslının şu isnadla mevkuf olması gerektiğini belirtmiştir: Ma'mer → Zührî → Urve → İbn Abd → Ömer / Mâlik → Dâvûd b. Huseyn → A'rec → İbn Abd → Ömer.[23]

Nevevî, Dârekutnî'nin bu tenkidine şöyle itiraz eder:

> "*Bu hadis, Dârekutnî'nin Müslim'e yönelik eleştirileri arasında yer almakta olup Dârekutnî bu hadisi illetli kabul etmiştir. Dârekutnî, hadisin bazı râviler tarafından merfû bazıları tarafından ise mevkûf olarak rivayet edilmesinden dolayı bu sonuca varmıştır. Ancak bu gerekçe bir illet sayılamaz; zira hadis sahih olup isnadı da sahih bulunmaktadır. Bu hususta temel kural bu şerhin mukaddimesinde ve diğer bazı kısımlarda açıkladığımız üzere fakihler, usulcüler ve muhaddislerin ekseriyetinin ittifak ettikleri bir esasa dayanmaktadır: Bir hadis hem merfû hem mevkuf ya da hem mevsûl hem mürsel olarak rivayet edilirse, merfû veya mevsul olan rivayet esas alınır. Bunun sebebi, bu rivayetlerin ziyadetü's-sika kabilinden olmasıdır. Hatta ziyade yapan râvi, hıfz ve sayı bakımından diğer râvilere göre daha az olsa bile durum değişmez, ziyâdeli rivayet kabul edilir*."[24]

Görüldüğü üzere Nevevî, Dârekutnî'nin bazı tenkitlerini ziyâdetü's-sika kapsamında değerlendirmekle yetinmemiş, aynı zamanda ziyâdetü's-sika'nın mutlak surette makbul olduğuna dair umumî bir kaide ortaya koymuştur. Onun bu yaklaşımı, kendisinden sonraki *Sahîh* şârihleri üzerinde de açık bir tesir icra etmiştir. Nitekim Nevevî'den sonra telif edilen pek çok şerhte, Dârekutnî'nin tenkide konu ettiği hadislerin açıklamalarında Nevevî'nin bu yöndeki itiraz ve değerlendirmelerinin olduğu gibi nakledildiği görülmektedir.[25]

Nevevî'nin, tenkitlere ziyâdetü's-sika çerçevesinde yaklaşırken genelleyici bir tavır sergilemesi ve bu hususta umumî bir kaide vaz' etmesi tenkit konusu olmuştur.[26] Mütekaddim dönem muhaddislerinin ziyâdetü's-sika konusundaki yöntemlerinin, kabul veya red hususunda küllî bir kaide uygulamaktan

---

[20] Nevevî, *el-Minhâc*, 4/29; 5/95.

[21] Nevevî, *el-Minhâc*, 3/17; 5/95; 6/29, 141; 7/40-41; 10/43; 11/81-82, 14/48.

[22] Müslim, Salâtu'l-Müsafirîn, 142 (747). Rivayet *Sahîh*'te şu şekilde yer almaktadır:
حَدَّثَنَا هَارُونُ بْنُ مَعْرُوفٍ، حَدَّثَنَا عَبْدُ اللهِ بْنُ وَهْبٍ، ح وحَدَّثَنِي أَبُو الطَّاهِرِ، وَحَرْمَلَةُ، قَالَا: أَخْبَرَنَا ابْنُ وَهْبٍ، عَنْ يُونُسَ بْنِ يَزِيدَ، عَنِ ابْنِ شِهَابٍ، عَنِ السَّائِبِ بْنِ يَزِيدَ، وَعُبَيْدِ اللهِ بْنِ عَبْدِ اللهِ، أَخْبَرَاهُ عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ عَبْدٍ الْقَارِيِّ، قَالَ: سَمِعْتُ عُمَرَ بْنَ الْخَطَّابِ، يَقُولُ: قَالَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «مَنْ نَامَ عَنْ حِزْبِهِ، أَوْ عَنْ شَيْءٍ مِنْهُ، فَقَرَأَهُ فِيمَا بَيْنَ صَلَاةِ الْفَجْرِ، وَصَلَاةِ الظُّهْرِ، كُتِبَ لَهُ كَأَنَّمَا قَرَأَهُ مِنَ اللَّيْلِ»

[23] Dârekutnî, *et-Tetebbu'*, 268-269, no: 125; 370-371, no: 210.

[24] Nevevî, el-Minhâc, VI/29.

[25] Örnekler için bkz. Ataullah el-Herevî, *Fazlu'l-mun'im*, 4/253, Tetebbu' tenkit nr.: 78; 4/357; Tetebbu' tenkit nr.: 84; el-Osmanî, *Fethu'l-mülhim*, 1/534, Tetetbbu' tenkit nr.: 19; 4/113-14, Tetetbbu' tenkit nr.: 127; 4/189, Tetetbbu' tenkit nr.: 102; 6/53, Tetetbbu' tenkit nr.: 184; el-Osmanî, *Tekmiletü Fethu'l-mülhim*, 6/156, Tetebbu' tenkit nr.: 6; el-Hererî, *el-Kevkebü'l-vehhâc*, 2/241-42, Tetebbu' tenkit nr.: 19; 5/25, Tetebbu' tenkit nr.: 84; 7/35, Tetebbu' tenkit nr.: 122; 8/212, Tetebbu' tenkit nr.: 127 ve 209; 8/324, Tetebbu' tenkit nr.: 102; 9/406, Tetebbu' tenkit nr.: 125; 25/508, Tetebbu' tenkit nr.: 6; 26/90 Tetebbu' tenkit nr.: 87.

[26] Ebü'l-Fadl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed İbn Hacer el-Askalânî, *Nüzhetü'n-nazar fi tavzîhi nuhbeti'l-fiker*, thk. Nureddîn Itr (Dımaşk: Matbaatu's-Sabah, 2000), 68-69; Ebü'l-Fadl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed İbn Hacer el-Askalânî, *en-Nüket alâ kitâbi ibni's-Salâh*, thk. Rabi' b. Hâdî Umeyr el-Medhalî (Medine: İmadetü'l-Bahsi'l-İlmiyyi bi'l-Câmiati'l-İslamiyye, 1984), 2/212-13; Hamza Abdullah Melîbârî, *Abkariyyetü'l-imâm Müslim fi tertîbi ehâdîsi Müsnedihi's-Sahîh.* (Beyrut: Dâru İbn Hazm, 1418), 62-63.

ziyade, her bir rivayetin müstakil olarak incelenmesi esasına dayandığı ifade edilmiştir.[27] Bu nedenle Nevevî'nin bazı tenkitleri değerlendirme esnasında ziyâdetü's-sika kapsamında değerlendirirken ortaya koyduğu umumi kural isabetli bulunmamıştır.[28] *Sahîh* şârihleri arasında Nevevî'nin tenkitleri ziyadetüs sika olarak değerlendirilirken bu genellemeci yaklaşımına sadece günümüz şarihlerinden Vellevî'nin itiraz ettiği görülmektedir.[29] Vellevî, hem bazı hadislerde ziyâdetü's-sika yaklaşımını eleştirmiş hem de Nevevî'nin bu konuda ortaya koyduğu umumî kaideye itiraz etmiştir. Bununla birlikte, Nevevî'nin bu çerçevedeki bütün değerlendirmeleri tenkit konusu yapılmamış; bilakis bazı değerlendirmelerinin isabetli olduğu modern dönem *Sahîh* çalışmalarında dile getirilmiştir.[30]

Nevevî'nin, Dârekutnî'nin tenkitlerinden bir kısmını ziyâdetü's-sika kapsamında değerlendirmesi, onun bu tür ziyadeleri rivayetin aslından kabul ettiğini ortaya koymaktadır. Nitekim Nevevî'nin, Dârekutnî'nin vasl-irsâl, ref'-vakf ve inkıta türünden bütün tenkitlerini bu çerçevede ele almayıp bazılarını yorumsuz aktarması,[31] bazılarını ise mütâbaat kapsamında[32] değerlendirmesi bu tespiti teyit etmektedir.

Nevevî'nin, ziyâdetü's-sika kabilinden yaptıkları izahlar kısa olup, rivayetin gerçekten böyle olduğu etraflıca delillendirilmemiştir. Bu durum, şârihlerin bu kabilden yaptıkları izahların kişisel tercihlere dayandığı izlenimini akıllara getirmektedir. Öte yandan bu tür tenkitlere konu olan rivayetlerin büyük bir kısmı Müslim'in asıl hadislerinden olmayıp, mütâbaat ve şevâhid kapsamında zikredilen rivayetlerdir.[33] Bu itibarla, tenkitlerin bu şekilde değerlendirilmesinden önce, Müslim'in bu rivayetleri mütâbaat kısmında zikretmek suretiyle bir illete işaret etmiş olabileceği hususu da dikkate alınabilir.[34] Ayrıca ziyadetü's-sika olarak değerlendirilebilecek başka tenkitleri de Nevevî'nin dikkate almadığı görülmektedir.[35]

2.2. Mütâbaat ve Şevâhid Bağlamında Yapılan Savunular

Mütâbaat, bir hadisin lafız veya manasına uygun diğer rivayetlerin farklı râviler aracılığıyla aktarılması suretiyle rivayetlerin birbirini teyit etmesi anlamına gelmektedir.[36] Bu kavram, aynı sahabîden farklı senedlerle gelen rivayetler için kullanılırken, şâhid ise farklı sahabîlerden gelen fakat benzer anlam taşıyan rivayetleri ifade etmektedir.[37] Muhaddislerin mütâbaat ve şevâhid yöntemini kullanmaları,

[27] Melîbârî, *Abkariyyetü'l-imâm Müslim*, 62-63; Muhammed b. eş-Şeyh Ali b. Adem el-Etyûbî el-Vellevî, *Kurretu 'ayni'l-muhtâc fi şerhi mukaddimeti Sahîhi Müslim b. el-Haccâc* (Riyad: Dâru İbnu'l-Cevzî, 1424), 1/364; Huzeyfe el-Hatîb, *Menhecu'l-İmâm Müslim fi't-ta'lîl fi'l-Cami'i's-Sahîh* (Amman: el-Camiatu'l-Ürdüniyye, Doktora Tezi, 2010), 57; Suiçmez, "Ziyâdâtü's-Sikât", 140; Sönmez, *Mevkuf Hadisin Merfû Rivayet Edilmesi*, 87.

[28] Melîbârî, Abkariyyetü'l-imâm Müslim, 62-63.

[29] el-Vellevî, *el-Bahru'l-muhîtu's-seccâc*, 1/570; 5/112, 260; 17/155; 25/732; 34/604; 43/640.

[30] Medhalî, *Beyne'l-imâmeyn*, 144; el-Vellevî, *el-Bahru'l-muhîtu's-seccâc*, 9/115; Sönmez, *Mevkuf Hadisin Merfû Rivayet Edilmesi*, 95.

[31] Nevevî, *el-Minhâc*, 9/170, Tetebbu' tenkit nr.: 98; 10/218, Tetebbu' tenkit nr.:199; 13/128, Tetebbu' tenkit nr.: 138; 14/185, Tetebbu' tenkit nr.: 33; 15/166, Tetebbu' tenkit nr.: 183.

[32] Bir sonraki başlıkta bu husus detaylıca izah edilmiştir.

[33] Abdullah Recep Koyuncu, *Müslim'in Sahîh'inde İlletli Olduğu İddia Edilen Rivayetlerin Değerlendirilmesi* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2025), 221-224.

[34] Nitekim Vellevî, Nevevî'nin ziyâdetü's-sika kapsamında değerlendiriği bir rivayetin mütâbaat kapsamında değerlendirilmesi gerektiğini ifade etmiştir. Bkz. el-Vellevî, *el-Bahru'l-muhîtu's-seccâc*, 11/104; Yine Kâdî İyâz'ın illetini kabul ettiği ve Müslim'in bunu Sahîh'ine illeti beyân etmek amacıyla aldığını ifade ettiği rivâyeti, Nevevî (el-Minhâc, XI/81-2) ziyâdetü's-sika kapsamında değerlendirmiştir. Kâdî İyâz, *İkmalü'l-Mu'lim*, 6/369.

[35] Dârekutnî, *et-Tetebbu'*, 347, nr.:188.

[36] Aydınlı, Hadis Istılahları Sözlüğü, 228.

[37] Nureddin Itr, Menhecü'n-nakd fî ulûmi'l-Hadîs (Dımaşk: Daru'l-Fikr, 2013), 420; İsa Eren - Hayati Yılmaz, "Hadis'te İ'tibâr ve el-Câmi'u's-Sahîh'te Mütâbaat Uygulaması", Academic Knowledge 6/2 (31 Aralık 2023), 166.

rivayetlerin manasını pekiştirmek, râvilerin yalnız kalmadığını göstermek, zayıf râvilerin rivayetlerini desteklemek[38] ve muhtemel illetlere işaret etmek[39] gibi çeşitli ilmî faydalar sağlamaktadır.

Müslim, *Sahîh*'inde ilgili hadisleri genellikle tek bir bâb altında toplama eğilimindedir. Aynı rivayetin *Sahîh*'te farklı bir yerde tekrarı ise nadiren görülmektedir. Müslim, aynı konuya dair birden fazla rivayeti bir araya getirdiğinde, bu rivayetlerin sened bakımından aynı derecede olmadığı, kimi zaman farklı derecelerdeki rivayetleri de bir arada zikrettiği görülmektedir. Bu gibi durumlarda, en sahih olan ve ihticâc ettiği rivayeti ilk sırada zikreder; ardından ise bu rivayetin farklı tariklerini sened bakımından daha zayıf olanlara doğru sıralayarak nakleder. Müslim'in bu tertibi içerisinde, asıl rivayetin ardından yer verdiği benzer içerikli birçok rivayet, mütâbaat kapsamında değerlendirilmiştir. Bu tertip, Müslim'in *Sahîh*'te benimsediği hadis tertip yöntemlerinden biri olarak kabul edilmektedir.[40] Dolayısıyla Müslim'in, *Sahîh*'inde yer verdiği bütün rivayetleri doğrudan ihticâc maksadıyla kullanmadığı bunlardan bir kısmını farklı amaçlar doğrultusunda mütâbaat ve şevâhid kapsamında zikrettiği ifade edilmiştir.[41]

Müslim'in mütâbaat ve şâhid şeklinde rivayette bulunma amaçları arasında, zayıf kabul ettiği râvilerin rivayetlerine yer vermek[42] ve rivayette mevcut olan bir illete işaret ve beyan etmek maksadı zikredilmiştir.[43] Müslim'in, eserinde bu tür rivayetlere yer vermesi *Sahîh*'inin sahihlik ilkesiyle çelişmemektedir. Zira Müslim, bu kabil rivayetleri doğrudan istişhâd amacıyla değil, konuya dair mevcut rivayetlerin bütününü ortaya koymak maksadıyla zikretmektedir. Aynı şekilde Müslim, bu kısımda rivayetlerin varsa illetli tariklerine de temas etmekle hadisin arka planında yer alan inceliklere işaret etmiş olmaktadır.[44]

Dârekutnî'nin *Sahîh*'e yönelttiği tenkitlerin bir kısmını Nevevî bu bağlamda değerlendirmiştir. O, Dârekutnî'den gelen 8 eleştiriye mütâbaat bağlamında cevaplar vermiştir. Nevevî, söz konusu tenkitleri değerlendirirken rivayetlerin *Sahîh*'in asıl ve ihticâc edilen rivayetlerinden değil Müslim'in mütâbaat amacıyla eserine dâhil ettiği rivayetlerden olduğunu vurgulamıştır.[45]Nevevî bu konuda yaptığı açıklamada, Müslim'in mütâbaat olarak zikrettiği rivayetlerde, asıl rivayetlerindeki gibi katı şartlar aramadığını hatta bu tür mütâbaat rivayetleri arasında sahihlik şartlarını taşımayan rivayetlerin de bulunabileceğini ifade etmiştir.[46]

Nevevî Müslim'in mütâbaat ve şâhid kapsamında naklettiği rivayetlere yöneltilen bazı Dârekutnî tenkitlerini doğrudan tartışmaya açmamaktadır. Bunun yerine söz konusu rivayetlerin Müslim tarafından mütâbaat kısmında zikredildiğini vurgulamaktadır. Bu yaklaşım Dârekutnî'nin *Sahîh*'in mütâbaat kısmına yönelttiği bazı tenkitlerin Nevevî tarafından zımnen kabul edildiği şeklinde yorumlanabilir. Zira o tenkide konu edilen rivayetlerin Müslim'in ihticâc amacıyla tahrîc etmediği

---

[38] Osman b. Abdurrahman İbnü's-Salâh, *Ma'rifetu envâi ulûmi'l-hadîs*, thk. Nureddin Itr (Suriye: Daru'l-Fikr, 1986), 83; Salahattin Polat, "Mütâbaat", *DİA* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2006), 32/180-181; Eren - Yılmaz, "Hadis'te İ'tibâr ve el-Câmi'u's-Sahîh'te Mütâbaat Uygulaması", 168-169.

[39] Eren - Yılmaz, "Hadis'te İ'tibâr ve el-Câmi'u's-Sahîh'te Mütâbaat Uygulaması", 169.

[40] Ebû Amr Osmân b. Salâhuddîn eş-Şehrezûrî İbnü's-Salâh, Sıyânetu Sahîhi Müslim mine'l-ihlali ve'l-galat ve himâyetuhû mine'l-ıskâti ve's-sakat, thk. Muvaffak İbn Abdullah Abdulkadir (Daru'l-Garb'il-İslâmî, 1404), 90; Salih bin Abdullah bin Hamd el-Useymî, el-Mutâbaat ve'ş-şevâhid: dirase nazariyye ve tatbikiyye alâ Sahîhi Müslim (el-Mamlakatu'l-Arabiyyetu's-Suudiyye: Camiatu Ummu'l-Kura, Kulliyetu'd-Da've ve Usuli'd-Din, Kısmu'l-Kitabi ve's-Sünne, Yüksek Lisans Tezi, 2007), 142.

[41] İbnü's-Salâh, Sıyânetu Sahîh-i Müslim, 90.

[42] el-Useymî, el-Mutâbaat ve'ş-şevâhid, 141.

[43] el-Useymî, el-Mutâbaat ve'ş-şevâhid, 144-145.

[44] İbnü's-Salâh, Sıyânetu Sahîh-i Müslim, 90.

[45] Nevevî, *el-Minhâc*, 2/112, Tetebbu' tenkit nr.: 42; 6/51 Tetebbu' tenkit nr.: 170; 11/113 Tetebbu' tenkit nr.: 41; 11/140-41 Tetebbu' tenkit nr.: 47; 11/162 Tetebbu' tenkit nr.: 48; 12/237-38 Tetebbu' tenkit nr.: 53; 18/23 Tetebbu' tenkit nr.: 80.

[46] Nevevî, *el-Minhâc*, 6/51; 11/140-41,162 Nevevî'nin Sahîh'te mütâbaat ve şevâhid kabilinden yer alan hadisleri eserin asıl rivayetleri arasında değerlendirmemesi şeklindeki yorumu Müslim'in bu tür rivayetlere eserinde yer verme maksadının ortaya konulmasını gerekli kılmaktadır. Ancak bu mesele müstakil bir incelemeyi gerektirdiğinden konunun ayrıntılı biçimde ele alınması başka bir çalışmaya bırakılmıştır.

rivayetlerden olduğunu belirtmiş ve bu sebeple bu tenkitlerin *Sahîh*'in sahihlik vasfına herhangi bir halel getirmeyeceğini ortaya koymaya gayret etmiştir.

Nevevî'nin bu yaklaşımı, kendisinden sonra gelen birçok şârih tarafından benimsenmiş ve bu şârihler, *Sahîh*'e yöneltilen bazı tenkitleri cevaplamada Nevevî'nin açıklamalarını nakletmekle yetinmişlerdir. Böylelikle Nevevî'nin mütâbaat merkezli izahları sonraki dönem şerh literatüründe de etkisini sürdürmüştür.[47]

Hadis ilminde mütâbaat mahiyetindeki rivayetlerde, sahih hadislerde aranan sıhhat şartlarının aranmadığı ifade edilmiştir.[48] Bu nedenle Nevevî'nin bir kısım tenkitleri bu çerçevede değerlendirmeleri isabetli gözükmektedir. Zira Nevevî'nin ifade ettiği üzere söz konusu tenkitler, *Sahîh*'teki mütâbaat kapsamında değerlendirilen rivayetlere yöneliktir.[49] Dârekutnî'nin Müslim'in *Sahîh*'ine yönelttiği tenkitlerin büyük çoğunluğunun, Müslim'in *Sahîh*'te mütâbaat kabilinden tahrîc ettiği rivayetlere yönelik olduğu görülmektedir.[50] Ancak Nevevî'nin bu rivayetlerden yalnızca sekizini mütâbaat kapsamında değerlendirmesi dikkat çekicidir. Zira birçok tenkidin mütâbaat çerçevesinde cevaplandırılması mümkün görünmektedir.[51] Bu durumun sebeplerinden biri olarak, *Sahîh*'te mütâbaat kabilinden zikredilen rivayetlerden Dârekutnî'nin tenkit ettiği birçok rivayetin Nevevî tarafından haklı bir tenkit olarak görülmemesi ve bu nedenle söz konusu rivayetlere yönelik tenkitlerin mütâbaat kapsamında cevaplandırılmamış olması zikredilebilir.

2.3. Rivayetin Birden Fazla Sahih Tarik ile Gelmesi Yönünde Yapılan Savunular

Bir hadisin çoğu zaman birden fazla tarik ile nakledildiği görülmektedir. Bu tarikler arasında kimi zaman ref'–vakf veya vasl–irsâl gibi ziyadeye dayalı ihtilaflar ortaya çıkabilmektedir. Nitekim ziyâdetü's-sika bağlamında açıklandığı üzere, aynı hadisin bazı tariklerinde rivayet merfû' olarak nakledilirken bazılarında mevkûf şekilde aktarılmıştır. Muhaddisler, bu tür ihtilaflı rivayetler karşısında genellikle bir tercih ortaya koyarak yalnızca belirli bir vecih üzere gelen rivayetin sahih olduğunu ifade etmişlerdir. Bununla birlikte, mevcut karineler dikkate alınarak bazı durumlarda hadisin aynı anda farklı tariklerinin de sahih kabul edilebileceği yönünde değerlendirmeler yapılmıştır.[52]

Nevevî'nin bu meseleye yaklaşımı önceki başlıklarda ele alınan değerlendirmelerden farklı bir mahiyet arz ettiği için burada müstakil bir başlık altında incelenmiştir. Zira Nevevî'ye göre bir hadisin birden fazla sahih tariki bulunabilmekte ve Müslim bunlardan yalnızca birini eserine almış olabilmektedir. Bu durumda söz konusu farklılık her zaman ziyâdetü's-sika kapsamında değerlendirilmemelidir. Ayrıca Müslim'in bazı rivayetlerin mütâbi' tariklerini eserinde zikretmemiş olması da mümkündür.

Nevevî, Dârekutnî'nin *Sahîh*'e yönelttiği bazı eleştirilere cevap verirken, tenkide konu edilen rivayetlerin aslında birer illet teşkil etmediğini, bilakis Müslim'in söz konusu hadislerin sahih olduğuna kesin kanaat getirdiği için onları eserine dâhil ettiğini ifade etmiştir. Bu bağlamda Nevevî, *Sahîh*'e yöneltilen bazı eleştirileri incelerken rivayetlerin senedlerinde görülen ihtilaf ve farklılıkları, râvinin aynı hadisi birden fazla tarikle işitmiş olmasına dayandırmakta ve bu suretle Müslim'in tenkide konu olan hadisi de sahih kabul ettiğini ifade etmektedir. Böylece Nevevî'ye göre bazı rivayetleri iki tarikli tashih yaklaşımı çerçevesinde değerlendirmek mümkündür. Ona göre bir râvinin, aynı hadisi bir ravîden doğrudan, bir diğerinden ise vasıtalı olarak işitmiş olması mümkündür ve bu tür durumlarda, hadisin iki farklı isnad

[47] el-Osmanî, *Fethu'l-mülhim*, 5/116; el-Osmanî, *Tekmiletü Fethu'l-mülhim*, 2/305; el-Hererî, *el-Kevkebü'l-vehhâc*, 3/122; 10/52; 18/212, 296; 20/91, 26/127; el-Vellevî, *el-Bahru'l-muhîtu's-seccâc*, 3/256; 16/51; 44/325.

[48] Salahattin Polat, "İ'tibar", *DİA* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2001), 23/455; Polat, "Mütâbaat", 32/181.

[49] Koyuncu, *Müslim'in Sahîh'inde İlletli Olduğu İddia Edilen Rivayetlerin Değerlendirilmesi*, 221-224.

[50] Koyuncu, *Müslim'in Sahîh'inde İlletli Olduğu İddia Edilen Rivayetlerin Değerlendirilmesi*, 221-224.

[51] Nevevî, *el-Minhâc*, VIII/130-31; Tetebbu' tenkit nr. 180; Rivayetin detaylı tahlili için bakınız: Koyuncu, *Müslim'in Sahîh'inde İlletli Olduğu İddia Edilen Rivayetlerin Değerlendirilmesi*, 175-179.

[52] Rama Nebîl Ebu Tarbûş, Tashîhu evcuhi'r-rivâyeti'l-muhtelifeti inde'l-imam Müslim fi kitâbihi's-Sahîh "Dirâsetün Nakdiyyetün" (Ürdün Üniversitesi, Doktora Tezi, 2019), 53.

ile rivayet edilmesi, rivayetin sıhhatine zarar vermez. Sonuç olarak, söz konusu rivayetin her iki tarikiyle birlikte sahih kabul edilebileceğine işaret etmiştir.[53]

Nevevî, bu kategoride Dârekutnî'nin 8 ayrı tenkidini ele almıştır. Bu tenkitlerde inkıtaʿ[54], râvi isminde hata[55] ve el-mezîd fî muttasıli'l-esânîd[56] gibi farklı illet türlerine yönelik değerlendirmeleri yer almaktadır.

Nevevî'nin bu türden yaklaşımına, *Sahîh*'te yer alan bir hadisin şerhinde yaptığı açıklamalar örnek teşkil etmektedir. Söz konusu hadisin *Sahîh*'teki senedi şu şekildedir: Müslim → İshâk b. Mansûr → Habbân b. Hilâl → Ebân → Yahyâ → Zeyd → Ebû Sellâm → Ebû Mâlik el-Eşʿarî → Hz. Peygamber (s.a.).[57]

Bu tarik, Ebu'l-Fadl el-Herevî ve Dârekutnî tarafından tenkit edilmiş; Ebû Sellâm ile Ebû Mâlik arasında Abdurrahman b. Ğanm el-Eşʿarî'nin bulunduğu ve bu sebeple Müslim'in senedinin munkatı olduğu ima edilmiştir. [58]

Nevevî bu rivayetin şerhinde şunları ifade etmiştir: "Müslim'in durumundan anlaşılan şudur ki Müslim, Ebû Sellâm'ın bu hadisi Ebû Mâlik'ten işittiğini bilmektedir. Buna göre Ebû Sellâm, bu hadisi hem doğrudan Ebû Mâlik'ten hem de Abdurrahman b. Ğanm → Ebû Mâlik vasıtası ile dinlemiş, dolayısıyla bir defasında doğrudan ondan, bir defasında da Abdurrahman vasıtasıyla rivayet etmiştir. Her hâlükârda hadisin metni sahihtir ve kendisine yöneltilecek herhangi bir tenkit söz konusu değildir."[59] Buna göre Nevevî, Müslim'in vasıtasız rivayeti tercih ederek eserine almış olmasını, rivayetin bu tarikiyle sahih olduğuna dair bir tashih beyanı olarak değerlendirmiştir.

Nevevî'nin bazı tenkitlere bu kabilden yaklaşımı, sonraki dönem şârihlerinden bazıları tarafından aynen benimsenmiş ve tekrar edilmiştir. Yakın dönem şârihlerinden Şebbîr Ahmed, Nevevî'nin iki ayrı cevabını herhangi bir değişiklik yapmaksızın nakletmiştir.[60] Bununla birlikte, mezkur şerhin tekmilesini kaleme alan Tâkî Osmânî, Nevevî'nin temas etmediği bir rivayette Dârekutnî'ye ait 1 tenkide, iki farklı tarik ile tashih cihetine giderek cevap vermiştir.[61] Modern dönem şârihlerinden Hererî ise şerhinde bu türden 3 tenkidi ele almış; ancak değerlendirmelerinde Nevevî'nin görüşlerini tekrar etmekle yetinmiş, müstakil ve özgün bir yorum ortaya koymamıştır.[62]

Nevevî'nin bazı tenkitleri bu şekilde değerlendirmesi, hadis rivayet tekniği açısından mümkün görünmektedir. Bununla birlikte üzerinde önemle durulması gereken husus, Müslim'in söz konusu rivayetleri *Sahîh*'e dâhil etme konusundaki niyetinin gerçekten biliniyor olması gereğidir. Zira Müslim'in maksadının doğru biçimde tespit edilmesi, yapılan yorumların ilmî meşruiyetini ve geçerliliğini sağlama açısından büyük önem arz etmektedir. Aksi takdirde bu tür değerlendirmeler şârihin şahsî yorumundan öteye geçmeyecek ve objektif bir hüküm vasfı taşımayacaktır. Bu nedenle Nevevî'nin, Müslim'in rivayet tercihlerine dair değerlendirmelerinde, rivayetlerin tarihî bağlamı ile metodolojik esasları dikkate alarak

---

[53] Nevevî'nin bu türden tenkitlere olan yaklaşımının değerlendirilmesi hakkında bkz. Acet, *İmam Nevevî ve Minhâc İsimli Eserinin Hadis Şerhçiliği Açısından Değerlendirilmesi*, 90-93.

[54] Nevevî, *el-Minhâc*, 2/182, Tetebbu' tenkit nr.: 60; 3/99-100, Tetebbu' tenkit nr.: 34; 17/209, Tetebbu' tenkit nr.: 190.

[55] Nevevî, *el-Minhâc*, 3/158, Tetebbu' tenkit nr.: 17; 9/36, Tetebbu' tenkit nr.: 151; 10/136, Tetebbu' tenkit nr.: 25; 14/108, Tetebbu' tenkit nr.: 96.

[56] Nevevî, *el-Minhâc*, 4/199-200, Tetebbu' tenkit nr.: 137.

[57] Müslim, Taharet, 1 (233). Rivayet Sahîh'te şu şekilde yer almaktadır:

حَدَّثَنَا إِسْحَاقُ بْنُ مَنْصُورٍ، حَدَّثَنَا حَبَّانُ بْنُ هِلَالٍ، حَدَّثَنَا أَبَانُ، حَدَّثَنَا يَحْيَى، أَنَّ زَيْدًا، حَدَّثَهُ أَنَّ أَبَا سَلَّامٍ، حَدَّثَهُ عَنْ أَبِي مَالِكٍ الْأَشْعَرِيِّ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: الطُّهُورُ شَطْرُ الْإِيمَانِ وَالْحَمْدُ لِلَّهِ تَمْلَأُ الْمِيزَانَ، وَسُبْحَانَ اللهِ وَالْحَمْدُ لِلَّهِ تَمْلَآنِ – أَوْ تَمْلَأُ – مَا بَيْنَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ، وَالصَّلَاةُ نُورٌ، وَالصَّدَقَةُ بُرْهَانٌ وَالصَّبْرُ ضِيَاءٌ، وَالْقُرْآنُ حُجَّةٌ لَكَ أَوْ عَلَيْكَ، كُلُّ النَّاسِ يَغْدُو فَبَايِعٌ نَفْسَهُ فَمُعْتِقُهَا أَوْ مُوبِقُهَا

[58] Ebu'l-Fadl el-Herevî, *İlelü'l-ehâdîs fî Sahîhi Müslim*, 45-48, nr.:3; Dârekutnî, *et-Tetebbu'*, 159-160, nr.: 34.

[59] Nevevî, *el-Minhâc*, 3/99-100.

[60] el-Osmanî, *Tekmiletü Fethu'l-mülhim*, 2/411; 6/432.

[61] el-Osmanî, *Tekmiletü Fethu'l-mülhim*, 4/174.

[62] el-Hererî, *el-Kevkebü'l-vehhâc*, 4/66; 5/167, 328.

görüşlerini delillendirmesi zaruridir. Ne var ki Nevevî'nin bu doğrultudaki açıklamalarının çoğunlukla kısa ve genel ifadelerle sınırlı kaldığı görülmektedir. Bu durum ise bazı rivayetlerin gerçekten Müslim tarafından tashih amacıyla *Sahîh*'e alındığı yönündeki iddiaların ilmî bakımdan temellendirilmesinde güçlükler doğurabilir.

2.4. Müslim'in Mukaddime'de Ortaya Koyduğu Metod ile İrtibatlandırması

Müslim, *Sahîh*'in mukaddimesinde, eserinde yer verdiği bazı hadislerin illetli olabileceğini ve bu hadislerin anlaşılmasına yardımcı olmak amacıyla gerekli açıklamalarda bulunacağını ifade etmiştir. Bu bağlamda Müslim, "Allah'ın izniyle, kitapta illetli hadisleri zikrettiğimiz yerlerde şerh ve izahatı artıracağız; uygun olan yerlerde bunlara şerh ve izah getireceğiz, inşallah."[63] şeklinde beyanda bulunmuştur.

Şârihler arasında, tenkide konu edilen bazı rivayetlerin Müslim'in mukaddimede ortaya koyduğu yöntem çerçevesinde değerlendirilmesi gerektiğini dile getiren ilk isim Kâdî İyâz olmuştur. O, Dârekutnî'nin tenkit ettiği üç rivayeti bu bağlamda incelemiş[64] ve Müslim'in illetli rivayetleri eserine dâhil etme gerekçesini açıklarken, bu tür hadisleri bilinçli bir tercih olarak ve okuyucunun dikkatini illetlere çekmek amacıyla zikrettiğini ifade etmiştir.

Kâdî İyâz'ın, tenkit konusu bazı rivayetlere ilişkin bu minvaldeki değerlendirmelerinden birini Nevevî aynen nakletmiş ve böylece ona katıldığını ortaya koymuştur. [65] Ancak buna mukabil Nevevî, Kâdî İyâz'ın aynı bağlamdaki diğer bir değerlendirmesine eserinde herhangi bir açıklama getirmemiş;[66] bir başka rivayet hakkında ise Kâdî İyâz'dan farklı olarak değerlendirme yaparak söz konusu rivayeti ziyâdetü's-sika kapsamında ele almıştır.[67]

Müslim'in mukaddimesinde zikredeceğini beyan ettiği illetli hadislerle ilgili olarak kendisine yöneltilen tenkitlerin bu beyan ile ilişkilendirilmesi, şerh literatüründe yalnızca birkaç rivayetle sınırlı kalmıştır. Bu çerçevede, Kâdî İyâz'ın üç rivayete dair değerlendirmesinde Müslim'in mukaddimedeki illete yönelik açıklamalarıyla bağlantı kurduğu görülmektedir. Ardından Nevevî'nin de Kâdî İyâz'ın bu doğrultudaki bir rivayete ilişkin yorumunu aynen tekrar ettiği müşahede edilmektedir. Bunun dışında, bu mahiyetteki değerlendirmelerin sonraki dönem şârihlerince ne tekrarlandığı ne de devam ettirildiği anlaşılmaktadır.

Hadis münekkitleri tarafından Müslim'in *Sahîh*'ine yöneltilen tenkitlerin önemli bir kısmının, Müslim'in sahih tariklerden sonra mütâbaat mahiyetinde zikrettiği rivayetlerle ilgili olduğu anlaşılmaktadır. Bu durum, birçok rivayetin müellifin mukaddimesinde dile getirdiği illetli hadislerin açıklanmasına dair beyanıyla ilişkilendirilmesini mümkün kılmaktadır. Ancak Nevevî'nin, tenkide konu olan yalnızca bir rivayet dışında bu irtibatı kurmamış olması bir eksiklik olarak değerlendirilebilir. Öte yandan söz konusu irtibatlandırma, *Sahîh*'teki illet kavramı çerçevesinde günümüz teliflerinde ve akademik literatüründe sıklıkla gündeme getirilmektedir.[68]

---

[63] Müslim'in mukaddimede dile getirdiği metnin Arapçası şu şekildedir: " وَسَنَزِيدُ، إِنْ شَاءَ اللهُ تَعَالَى شَرْحًا وَإِيضَاحًا فِي مَوَاضِعَ مِنَ الْكِتَابِ عِنْدَ ذِكْرِ الْأَخْبَارِ الْمُعَلَّلَةِ، إِذَا أَتَيْنَا عَلَيْهَا فِي الْأَمَاكِنِ الَّتِي يَلِيقُ بِهَا الشَّرْحُ وَالْإِيضَاحُ، إِنْ شَاءَ اللهُ تَعَالَى. Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc Müslim, *el-Müsnedü's-Sahîhu'l-muhtasar bi nakli'l-adli ani'l-adli ilâ Rasûlillahi sallallahu aleyhi vesellem*, thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkī (Beyrut: Daru İhyai't-Türasi'l-Arabî, ts.), 1/7.

[64] Kâdî İyâz, *İkmalü'l-Mu'lim*, 4/663, Tetebbu' tenkit nr.: 167 ve 208; 5/369, Tetebbu' tenkit nr.: 65; 6/559, Tetebbu' tenkit nr.: 21.

[65] Nevevî, *el-Minhâc*, 14/27-28.

[66] Kâdî Îyaz ilgili hadisin şerhinde şöyle demiştir: Bu hususta Müslim'e bir itiraz yöneltilemez. Zira o hadisin illetini açıkça beyan etmiştir. Bu durum, kitabın başında ifade ettiğimiz hususu da göstermektedir: "Müslim hadislerin illetlerini zikredeceğine dair verdiği sözü yerine getirmiş ve bunları ilgili bâblarda açıklamıştır. Bu da, onun kitabı tamamlamadan vefat ettiğini ileri süren ve bu görüşü savunan Ebû Abdullah el-Hâkim'in kanaatinin aksini ortaya koymaktadır." Kâdî İyâz, *İkmalü'l-Mu'lim*, 4/663, Tetebbu' tenkit nr.: 167 ve 208.

[67] Nevevî, *el-Minhâc*, 11/81-82, Tetebbu' tenkit nr.: 65.

[68] Dârekutnî, *et-Tetebbu'*, Nâşirin notu: 157; Muhammed Abdurrahman Tavâlibe, *el-İmam Müslim ve menhecuhu fi Sahîhihî* (Amman: Dâru Ammar, 1421), 238, 267, 291.

2.5. Nevevî'nin Dârekutnî'nin Tenkitlerini Doğrudan Reddettiği Durumlar

Nevevî bazı rivayetlere yönelik olarak Dârekutnî'nin ileri sürdüğü tenkitleri yukarıda zikredilen gerekçeler çerçevesinde ele almamış söz konusu rivayetler hakkındaki eleştirileri doğrudan reddetmiştir. Bu bağlamda Nevevî, Dârekutnî'nin bazı değerlendirmelerinde isabet kaydetmediğini ifade etmiş ve buna karşılık Müslim'in ilgili rivayeti *Sahîh*'te tahrîc etmesinde herhangi bir sakınca bulunmadığını belirtmiştir. Hatta Nevevî Müslim'in bu konudaki tercihinin isabetli olduğunu açıkça dile getirmiştir.

Bu değerlendirmelerden birinde, Dârekutnî'nin elindeki *Sahîh* nüshasında bulunan bir hatadan dolayı yanılgıya düştüğü anlaşılmaktadır. Nitekim Nevevî'nin elinde bulunan ve günümüze ulaşan *Sahîh* nüshalarında, Dârekutnî'nin işaret ettiği bu hata mevcut değildir. Nevevî de şerhinde bu hususa işaret ederek Dârekutnî'nin bu sebeple tenkidinde isabet edemediğini ifade etmiştir.[69]

Diğer iki örnekte ise Nevevî, Dârekutnî'nin görüşünün aksine, tenkitlerin geçerli olmadığını, Müslim'in rivayeti tahrîc etmesinin yerinde ve isabetli olduğunu, dolayısıyla eleştiriye mahal bulunmadığını ifade etmiştir.[70]

Dârekutnî'nin bütün tenkitlerinde isabet ettiği söylenemez. Bazı tenkitlerinde, Nevevî'nin de ifade ettiği üzere, hatalı değerlendirmelerde bulunmuştur. Bu bakımdan Nevevî'nin söz konusu tespitleri isabetli görünmektedir. Bununla birlikte Nevevî'nin Dârekutnî'nin isabet etmediğine dair değerlendirmelerini daha ayrıntılı biçimde gerekçelendirmesi ilmî açıdan daha uygun olurdu.

3. Nevevî'nin Dârekutnî'nin Tenkitlerini Kabul Ettiği Durumlar

Nevevî, Dârekutnî'nin bazı tenkitleri hakkında bunların isabetli olduğuna işaret eden değerlendirmelerde de bulunmuştur. Bu çerçevede Nevevî'nin şerhinde iki farklı tutum sergilediği görülmektedir. İlk olarak, kimi rivayetlerde Dârekutnî'nin eleştirilerini haklı bularak bunları teyit eden açık ifadelere yer vermiştir. [71]

Nevevî'nin bu yaklaşımı, Müslim'in *Sahîh*'indeki Müsâkât[72] bölümünde yer alan bir rivayete yönelik Dârekutnî tarafından yöneltilen tenkidi teyit etmesi örneğinde açıkça görülmektedir. Bahsi geçen rivayetin senedinin sonunda Ukbe b. Âmir el-Cühenî ismi zikredilmektedir. Dârekutnî, seneddeki bu ismin hatalı olduğunu, doğrusunun ise Ukbe b. Amr olması gerektiğini savunmuştur.[73] Nevevî, Dârekutnî'nin bu tespitine katılarak hadisin aslında Ebû Mes'ûd el-Ensârî ve Ukbe b. Amr'a ait olduğunu, Ukbe b. Âmir isminin ise isnada hatalı bir şekilde dahil edildiğini belirtmiştir.[74]

İkincisi ise, bazı tenkitlerin yerinde olduğunu kabul etmekle birlikte söz konusu eleştirilerin hadisin yalnızca senedine yönelik olduğunu ve metnin sıhhatini doğrudan etkilemediğini vurgulamasıdır.[75]

Nevevî, özellikle ikinci tür tenkitlere dair değerlendirmelerinde, eleştirilere belirli ölçüde haklılık payı tanımakla birlikte, bunların metnin sıhhatine tesir etmediğini vurgulamaktadır. Ayrıca söz konusu metnin, tenkit edilen senedin dışında da birçok sahih tarik ile desteklendiğini ifade etmektedir.

---

[69] Nevevî, *el-Minhâc*, 6/64, Tetebbu' tenkit nr.: 135.

[70] Nevevî, *el-Minhâc*, 6/64 Tetebbu' tenkit nr.: 135; 16/89, Tetebbu' tenkit nr.: 215.

[71] Nevevî, *el-Minhâc*, 3/171, Tetebbu' tenkit nr.: 82; 11/86, Tetebbu' tenkit nr.: 200; 9/167, Tetebbu' tenkit nr: 147; 10/225-27, Tetebbu' tenkit nr.: 155; 11/171-72, Tetebbu' tenkit nr: 85.

[72] Müslim, Müsâkât, 29 (1560). Rivâyetin Arapça metni şu şekildedir:

حَدَّثَنَا أَبُو سَعِيدٍ الْأَشَجُّ، حَدَّثَنَا أَبُو خَالِدٍ الْأَحْمَرُ، عَنْ سَعْدِ بْنِ طَارِقٍ، عَنْ رِبْعِيِّ بْنِ حِرَاشٍ، عَنْ حُذَيْفَةَ، قَالَ: " أُتِيَ اللَّهُ بِعَبْدٍ مِنْ عِبَادِهِ آتَاهُ اللَّهُ مَالًا، فَقَالَ لَهُ: مَاذَا عَمِلْتَ فِي الدُّنْيَا؟ قَالَ: وَلَا يَكْتُمُونَ اللَّهَ حَدِيثًا، قَالَ: يَا رَبِّ آتَيْتَنِي مَالَكَ، فَكُنْتُ أُبَايِعُ النَّاسَ، وَكَانَ مِنْ خُلُقِي الْجَوَازُ، فَكُنْتُ أَتَيَسَّرُ عَلَى الْمُوسِرِ، وَأُنْظِرُ الْمُعْسِرَ، فَقَالَ اللَّهُ: أَنَا أَحَقُّ بِذَا مِنْكَ، تَجَاوَزُوا عَنْ عَبْدِي "، فَقَالَ عُقْبَةُ بْنُ عَامِرٍ الْجُهَنِيُّ، وَأَبُو مَسْعُودٍ الْأَنْصَارِيُّ، هَكَذَا سَمِعْنَاهُ مِنْ فِي رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ

[73] Dârekutnî, *et-Tetebbu'*, 307, tenkit nr.: 155.

[74] Nevevî, *el-Minhâc*, 10/226.

[75] Nevevî, *el-Minhâc*, 3/214, Tetebbu' tenkit nr.: 98; 13/128, Tetebbu' tenkit nr.: 138.

Nevevî'nin bu yaklaşımı, *Sahîh*'in Edâhî bölümünde yer alan bir hadisin şerhinde yaptığı tenkit değerlendirmesinde açık biçimde ortaya çıkmaktadır. İlgili hadisin senedi ise şu şekildedir: Müslim → Abdülcebbâr b. Alâ → Süfyan → ez-Zühri → Ebû Ubeyd → Hz. Peygamber (s.a.)[76]

Dârekutnî, Müslim'in *Sahîh*'inde Süfyân b. Uyeyne tarikiyle merfû olarak yer verdiği bu rivayet hakkında tenkitte bulunmuştur. O, rivayetin Süfyân b. Uyeyne kanalıyla mevkûf olarak geldiğini belirtmiştir.[77] Dârekutnî bu bağlamda, başta Humeydî, Ali b. el-Medînî, Kaʿnebî, Ahmed b. Hanbel, İshâk b. Râhûye, Ebû Bekir b. Ebî Şeybe, Ebû Hayseme, İbn Ebî Umeyr, Kuteybe ve Ebû Abdullah olmak üzere birçok önde gelen muhaddis, bu hadisi İbn Uyeyne'den mevkûf olarak, yani yalnızca Hz. Ali'ye nispetle rivayet ettiklerini açıkça ifade etmiştir.[78]

Nevevî, Dârekutnî'nin tenkidine tafsilatlı bir şekilde yer verdikten sonra onun tenkidine şu şekilde cevap vermiştir: "Metin her hâlükârda sahihtir. Allah en iyisini bilendir."[79] Nevevî bu tenkide yaptığı bu yorumla seneddeki probleme rağmen metnin sıhhat yönünden bir problem teşkil etmediğini ifade etmiş ve böylelikle Dârekutnî'nin hadisin senedine yönelik tenkidine esaslı bir itirazının olmadığını izhar etmiştir.

Nevevî'nin tenkitlere yönelik bu tür yaklaşımı, sonraki dönemlerde bazı şârihler tarafından da benimsenmiş ve bu şârihler, Nevevî'nin tenkitlere dair değerlendirmelerini aynen tekrar etmişlerdir.[80]

4. Nevevî'nin Dârekutnî'nin Tenkitleri Karşısında Sükût Ettiği Durumlar

Nevevî, Dârekutnî'nin Müslim'in *Sahîh*'ine yönelttiği bazı tenkitleri eserinde ilgili hadisin şerhi içerisinde olduğu şekliyle nakletmiş, bu nakillerin ardından ise herhangi bir değerlendirmede bulunmamıştır.[81] Bu durum, şârihin söz konusu rivayetlerin sıhhati yahut tenkitlerin isabet derecesi hususunda açık bir kanaat beyanından kaçındığını göstermektedir. Nevevî'nin bazı rivayetlere yönelik bu tutumunun, kendisinden önceki *Sahîh* şârihlerinden edindiği bir yaklaşım olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim Mâzerî ve Kâdî İyâz da Dârekutnî'nin tenkitlerinin birçoğunu herhangi bir yorumda bulunmaksızın eserlerinde aktarmışlardır.[82]

Nevevî'nin birçok rivayete açık biçimde itiraz ettiği hâlde, bazı tenkitleri değerlendirmeksizin nakletmesi, onun Mâzerî ve Kâdî İyâz'a duyduğu güvenin ve Dârekutnî'nin eleştirilerindeki isabeti zımnen kabul ettiğinin bir göstergesi olarak değerlendirilebilir. Ayrıca Nevevî'nin ilgili rivayetlerin şerhinde yorumsuz olarak aktardığı bu yaklaşımın, Nevevî'den sonraki pek çok *Sahîh* şârihi tarafından da benimsendiği görülmektedir.[83]

---

[76] Müslim, Edâhî, 24 (1969). Rivayet Sahîh'te şu şekilde yer almaktadır:
حَدَّثَنِي عَبْدُ الْجَبَّارِ بْنُ الْعَلَاءِ، حَدَّثَنَا سُفْيَانُ، حَدَّثَنَا الزُّهْرِيُّ، عَنْ أَبِي عُبَيْدٍ، قَالَ: شَهِدْتُ الْعِيدَ مَعَ عَلِيِّ بْنِ أَبِي طَالِبٍ، فَبَدَأَ بِالصَّلَاةِ قَبْلَ الْخُطْبَةِ، وَقَالَ: «إِنَّ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ نَهَانَا أَنْ نَأْكُلَ مِنْ لُحُومِ نُسُكِنَا بَعْدَ ثَلَاثٍ

[77] Dârekutnî, *et-Tetebbu'*, 286, no: 138; Bu rivayeti Dârekutnî öncesinde Ebu'l-Fadl el-Herevî de tenkit etmiştir. Bkz. Ebu'l-Fadl el-Herevî, *İlelü'l-ehâdîs fî Sahîhi Müslim*, 94-95, no:18.

[78] Dârekutnî, et-Tetebbu', 286.

[79] Nevevî, *el-Minhâc*, 13/128.

[80] el-Osmanî, *Fethu'l-mülhim*, 3/16, Tetebbu' tenkit nr.: 82; el-Osmanî, *Tekmiletü Fethu'l-mülhim*, 2/328-19, Tetebbu' tenkit nr.: 86; 3/476, Tetebbu' tenkit nr.: 138; el-Hererî, *el-Kevkebü'l-vehhâc*, 5/198-99, Tetebbu' tenkit nr.: 134; 6/8, Tetebbu' tenkit nr.: 82; 17/219, Tetebbu' tenkit nr.: 155; 18/382; Tetebbu' tenkit nr: 86; 20/455, Tetebbu' tenkit nr.: 138; 21/507, Tetebbu' tenkit nr.: 96.

[81] Nevevî, *el-Minhâc*, 3/114, Tetebbu' tenkit nr.: 134; 4/170, Tetebbu' tenkit nr.: 98; 8/130, Tetebbu' tenkit nr.:180; 10/218, Tetebbu' tenkit nr.: 199; 11/180, Tetebbu' tenkit nr.:85; 12/41-42, Tetebbu' tenkit nr.: 38; 14/185, Tetebbu' tenkit nr.: 33; 14/211-12 Tetebbu' tenkit nr.: 144; 15/166, Tetebbu' tenkit nr.:183.

[82] Mâzerî, *el-Mu'lim*, 1/349; 2/117, 285; 3/56, 278; Kâdî İyâz, *İkmalü'l-Mu'lim*, 1/255-56, 377-378, 461, 552; 2/72, 139, 180, 499; 3/98, 375, 484; 4/365; 5/472; 6/257, 422, 587; 7/105; 8/359, 424, 436, 442.

[83] es-Süyûtî, *ed-Dîbâc*, 2/18, Tetebbu' tenkit nr.: 82; 3/298, Tetebbu' tenkit nr.: 180; 4/169, Tetebbu' tenkit nr.: 199; el-Osmanî, *Tekmiletü Fethu'l-mülhim*, 2/318-19, Tetebbu' tenkit nr.: 86; el-Hererî, *el-Kevkebü'l-vehhâc*, 13/389, Tetetbbu' tenkit nr.: 180; 17/196, Tetebbu' tenkit nr.: 199; 18/405, Tetebbu' tenkit nr.: 85; 23/411, Tetebbu' tenkit nr.: 183.

Bunun dışında Nevevî'nin, Dârekutnî'nin tenkidine hiç temas etmediği rivayetler de bulunmaktadır.[84] Bu durum, onun bütün tenkitleri aynı ölçüde önemsemediğini, bazılarını ise değerlendirmeye değer görmediğini göstermektedir.

Sonuç olarak, bazı şârihlerin belirli tenkitleri herhangi bir açıklamada bulunmaksızın eserlerinde nakletmeleri, söz konusu tenkitlerin zımnen benimsendiği veya geçerliliğinin dolaylı olarak kabul edildiği şeklinde yorumlanabilir. Bu bağlamda Nevevî'nin, bazı tenkitlere açıkça cevap verirken diğer bazı eleştirileri yalnızca nakletmekle yetinmesi, bu tenkitleri dolaylı biçimde onayladığı şeklinde değerlendirilebilir. Bununla birlikte, bu tutum Nevevî'nin bütün tenkitleri *Sahîh*'i savunma saikiyle ele almadığını; bilakis, isabetli bulduğu eleştirileri tarafsız biçimde aktarma hususunda da titizlik gösterdiğini ortaya koymaktadır.

5. Sonuç

Bu çalışma, Dârekutnî'nin *et-Tetebbu''*da Müslim'in *Sahîh*'ine yönelttiği illet içerikli tenkitlerin, Nevevî tarafından nasıl değerlendirildiğini ortaya koymuştur. Elde edilen bulgular Nevevî'nin Dârekutnî'nin eleştirilerine karşı genel olarak savunma yönü ağır basan bir tutum benimsediğini ancak meseleleri ilmî ölçütler çerçevesinde ele aldığını göstermektedir. Nitekim Nevevî, Dârekutnî'nin bütün tenkitlerini reddetmemiş yerinde gördüğü bazı eleştirileri açık veya zımnî biçimde kabul etmiştir.

Çalışmada Nevevî'nin söz konusu tenkitlere yönelik değerlendirmeleri üç ana kategoride ele alınmıştır. Bunlar Nevevî'nin tenkitleri kabul etmediği durumlar; tenkitleri kabul ettiği yönündeki değerlendirmeler ve tenkitler karşısında herhangi bir değerlendirmede bulunmadan sadece tenkitleri aktardığı durumlardır.

Nevevî tenkitleri reddettiği durumlarda bu reddi çoğunlukla hadis usûlünün yerleşik kaidelerine dayanarak temellendirmiştir. Bu kapsamda en geniş grubu *ziyâdetü's-sika* kaidesiyle açıklanan 18 rivayet oluşturmaktadır. Nevevî bu rivayetlerde sika râvilerin ilavelerini illete delalet etmeyen sahih ziyadeler olarak değerlendirmiştir. 8 rivayet hakkında ise bunların Müslim tarafından mütâbaat kapsamında zikredildiğini belirtmiş ve bu sebeple söz konusu rivayetlerin *Sahîh*'in sahihlik vasfına zarar vermeyeceğini ifade etmiştir. 8 rivayette aynı hadisin farklı tariklerle sahih olarak rivayet edildiğini belirterek Müslim'in tercihinin ilmî açıdan isabetli olduğunu vurgulamıştır. Ayrıca üç tenkitte Dârekutnî'nin hata ettiğini Müslim'in tahrîcinde herhangi bir kusur bulunmadığını belirtmiştir. Bir tenkit ise Müslim'in Mukaddime'de ortaya koyduğu metotla ilişkilendirilerek açıklanmıştır.

İkinci kategoride yer alan değerlendirmelerde Nevevî'nin bazı tenkitleri kabul edici bir tavırla ele aldığı görülmektedir. Bu bağlamda bazı rivayetlerde Dârekutnî'nin sened yönünden ileri sürdüğü eleştirileri yerinde bulmakla birlikte bunun metnin sıhhatine zarar vermediğini ifade etmiştir. Üçüncü kategoride ise Nevevî, Dârekutnî'nin bazı tenkitlerini ilgili hadisin şerhinde herhangi bir yorum yapmaksızın aktarmakla yetinmiştir. Bu şekilde iki ve üçüncü kategoride ele aldığı tenkitlerin sayısı 16'dır.

Nevevî'nin kimi tenkitleri kabul ettiğini ifade etmesi ve kimi tenkitleri de ilgili hadisin şerhinde herhangi bir değerlendirmede bulunmadan aktarması onun Dârekutnî'nin eleştirilerine yönelik yaklaşımının salt savunma merkezli olmadığını aksine ilmî bir bakışı önceledeğini göstermektedir.

Nevevî, el-Minhâc adlı şerhinde Dârekutnî'nin bütün tenkitlerine yer vermemiştir. Bu araştırma neticesinde, Nevevî'nin şerhinde değerlendirdiği tenkitlerin sayısı 54 olarak tespit edilmiştir. Bunun dışında kalan 42 tenkide ise eserinde hiçbir şekilde temas etmediği belirlenmiştir. Bu durum, Nevevî'nin

[84] Nevevî'nin, Dârekutnî'nin et-Tetebbu''da yer alan yaklaşık 42 tenkidine herhangi bir cevap vermediği tespit edilmiştir. Nevevî'nin şerhinde değerlendirmede bulunmadığı bu tenkitlerin *et-Tetebbu''*daki numaraları şu şekildedir: 18, 20, 22, 23, 26, 28, 33, 46, 47, 48, 50, 51, 62, 63, 72, 76, 79, 95, 96, 99, 100, 101, 115, 120, 133, 144, 146, 149, 169, 179, 181, 182, 188, 192, 194, 202, 205, 207, 212, 214 ve 216.

Dârekutnî'nin tüm tenkitlerini aynı derecede önemli görmediğini, bazılarını ise değerlendirmeye değer bulmadığını düşündürmektedir.

Tablo 1: Nevevî'nin Dârekutnî'nin Tenkitlerine Yönelik Yaptığı Değerlendirmelerin Sayısı

Tenkitleri Reddettiği Durumlar	Ziyâdetü's-sika Kaidesiyle Değerlendirdikleri	18
	Mütâbaat Kapsamında Değerlendirdikleri	8
	Rivayetin Farklı Sahih Tariklerle Zikredilmesi Sebebiyle Değerlendirdikleri	8
	Müslim'in Mukaddime'deki Metodu ile İrtibatlandırdığı	1
	Sayılanların Dışında Bir Gerekçe ile Reddettikleri	3
	Toplam	**38**
Tenkitleri Kabul Ettiği Durumlar		7
Tenkitler Karşısında Sükût Ettiği Durumlar		9
Nevevî'nin Değindiği Toplam Tenkit Sayısı		54
Nevevî'nin Eserinde Hiç Değinmediği Tenkit Sayısı		42

Nevevî'nin tenkitlere yönelik bu yaklaşımı, kendisinden sonraki pek çok *Sahîh*-i Müslim şârihi tarafından da aynen benimsenmiştir. Bu durum, Nevevî'nin *Sahîh* üzerindeki ilmî otoritesini ve şerh geleneği içindeki belirleyici konumunu açık biçimde ortaya koyan mühim bir unsurdur.

Finansman/ Grant Support
Yazar(lar) bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.
The author(s) declared that this study has received no financial support.
Çıkar Çatışması/ Conflict of Interest
Yazar(lar) çıkar çatışması bildirmemiştir.
The authors have no conflict of interest to declare.

Kaynaklar

Acet, Semih. *İmam Nevevî ve Minhâc İsimli Eserinin Hadis Şerhçiliği Açısından Değerlendirilmesi*. Diyarbakır: Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2018.

Acet, Semih. "Nevevî'nin, Minhâc Şerhinde Müslim ve Sahîh'i Hakkındaki Tespit ve Tenkîtleri". *Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi* 11/1 (2019), 52-73. https://doi.org/10.26791/sarkiat.519551

Ataullah el-Herevî, Semsüddin Ebu Abdullah. *Fadlu'l-mun'im fî şerhi Sahîhi Müslim*. thk. Nureddin Talib. Katar: Dâru'n-Nevâdir, ts.

Aydınlı, Abdullah. *Hadis Istılahları Sözlüğü*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2016.

Dârekutnî, Ebu'l-Hasan Ali b. Ömer. *el-İlzâmât ve't-tetebbu'*. thk. Ebû Abdurrahman Mukbil b. Hâdî el-Vadiî. Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1985.

Ebu Tarbûş, Rama Nebîl. *Tashîhu evcuhi'r-rivâyeti'l-muhtelifeti inde'l-imam Müslim fi kitâbihi's-Sahîh "Dirâsetün Nakdiyyetün"*. Ürdün Üniversitesi, Doktora Tezi, 2019.

Ebu'l-Fadl el-Herevî, İbn Ammar eş-Şehîd. *'İlelü'l ehâdîs fî kitabi's-Sahîh li Müslim b. Haccâc*. thk. Ali b. Hasan Abdu'l-Hamîd el-Halebî el-Eserî. Riyad: Daru'l Hicre, 1991.

Eren, İsa - Yılmaz, Hayati. "Hadis'te İ'tibâr ve el-Câmi'u's-Sahîh'te Mütâbaat Uygulaması". *Academic Knowledge* 6/2 (31 Aralık 2023), 160-180.

Hererî, Muhammedü'l-Emin Abdullah el-. *el-Kevkebü'l-vehhâc ve'r-ravdü'l-behhâc fî şerhi Sahîhi Müslim b. el-Haccâc*. 26 Cilt. Beyrut: Daru'l-Minhac - Daru Tavki'n-Necat, 2009.

Huzeyfe el-Hatîb. *Menhecu'l-İmâm Müslim fi't-ta'lîl fi'l-Cami'i's-Sahîh*. Amman: el-Camiatu'l-Ürdüniyye, Doktora Tezi, 2010.

Itr, Nureddin. *Menhecü'n-nakd fi ulûmi'l-Hadîs*. Dımaşk: Daru'l-Fikr, 2013.

İbn Hacer el-Askalâni, Ebü'l-Fadl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed. *en-Nüket alâ kitâbi ibni's-Salâh*. thk. Rabiʿ b. Hâdî Umeyr el-Medhalî. Medine: İmadetü'l-Bahsi'l-İlmiyyi bi'l-Câmiati'l-İslamiyye, 1984.

İbn Hacer el-Askalâni, Ebü'l-Fadl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed. *Nüzhetü'n-nazar fî tavzîhi nuhbeti'l-fiker*. thk. Nureddîn Itr. Dımaşk: Matbaatu's-Sabah, 2000.

İbnü's-Salâh, Ebû Amr Osmân b. Salâhuddîn eş-Şehrezûrî. *Sıyânetu Sahîhi Müslim mine'l-ihlali ve'l-galat ve himâyetuhû mine'l-ıskâti ve's-sakat*. thk. Muvaffak İbn Abdullah Abdulkadir. Daru'l-Garb'il-İslâmî, 1404.

İbnü's-Salâh, Osman b. Abdurrahman. *Ma'rifetu envâi ulûmi'l-hadîs*. thk. Nureddin Itr. Suriye: Daru'l-Fikr, 1986.

Kâdî İyâz, Ebü'l-Fadl İyâz b. Mûsâ b. İyâz el-Yahsubî. *İkmalü'l-mu'lim bi-fevâidi Müslim*. thk. Yahya İsmail. I-IX Cilt. el-Mansûre/Mısır: Dârü'l-Vefa, 1419.

Kalaç, Rıdvan. "Sahîh-i Müslim'de Zayıf Olduğu İddia Edilen Rivâyetler Üzerine Bir İnceleme –Elbânî Özelinde-". *İhya Uluslararası İslam Araştırmaları Dergisi* 7/1 (2021), 1-45.

Karacabey, Salih. "Ziyâdetü's-Sika". *DİA*. 44/486-487. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları - İSAM Yayınları, 2013.

Koyuncu, Abdullah Recep. *Müslim'in Sahîh'inde İlletli Olduğu İddia Edilen Rivayetlerin Değerlendirilmesi*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2025.

Mâzerî, Ebû Abdillah Muhammed b. Ali b. Ömer et-Temîmî. *el-Muʿlim bi-fevâidi Müslim*. thk. Muhammed eş-Şazelî Neyfer. Tunus: el-Müessesetü'l-vataniyye li't-terceme ve't-tahkik ve'd-dirâsât, 1988.

Medhalî, Rebi'i b. Hadî. *Beyne'l-imâmeyn Müslim ve'd-Dârekutnî*. Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, ts.

Melîbârî, Hamza Abdullah. *Abkariyyetü'l-imâm Müslim fî tertîbi ehâdîsi Müsnedihi's-Sahîh*. Beyrut: Dâru İbn Hazm, 1418.

Melîbarî, Hamza Abdullah. *Ziyadetü's-sikâti fî kütübi mustalahi'l-hadîs (Dirâsetün Mevdûiyyetün Nakdiyyetün)*. Mülteka Ehlli'l-hadîs, 1425.

Müslim, Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc. *el-Müsnedü's-Sahîhu'l-muhtasar bi nakli'l-adli ani'l-adli ilâ Rasûlillahi sallallahu aleyhi vesellem*. thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkī. Beyrut: Daru İhyai't-Türasi'l-Arabî, ts.

Nevevî, Ebû Zekeriyyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî. *el-Minhâc şerhu Sahîhi Müslim b. el-Haccâc*. 18 Cilt. Beyrut: Dâru İhyai't-Türasi'l-Arabî, 1. Basım, 1347.

Osmanî, Muhammed Takî el-. *Tekmiletü Fethu'l-mülhim*. 7-12 Cilt. Beyrut: Daru İhyai't-Türasi'l-Arabî, 1. Basım, 2006.

Osmanî, Şebbîr Ahmed el-. *Fethu'l-mülhim bi şerhi Sahîhi'l-İmam Müslim ibni'l-Haccâc el-Kuşeyrî*. 1-6 Cilt. Beyrut: Daru İhyai't-Türasi'l-Arabî, 1. Basım, 2006.

Özcan, Kemal. *Sahîh-i Müslim'e Sened ve Metin Yönünden Yöneltilen Eleştiriler*. Ankara: Kitabe Yayınları, 1. Basım, 2023.

Polat, Salahattin. "İ'tibar". *DİA*. 23/455. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2001.

Polat, Salahattin. "Mütâbaat". *DİA*. 32/180-181. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2006.

Sehâvî, Ebu'l-Hayr Şemsuddîn Muhammed b. Abdurrahman es-. *Fethu'l-muğîs bi şerhi elfiyeti'l-hadîs li'l-Irâkî*. thk. Ali Hüseyin Ali. Mısır: Mektebetü's-Sünne, 1. Basım, 2003.

Sönmez, Elif. *Mevkuf Hadisin Merfû Rivayet Edilmesi ile İlgili Müslim'e Yöneltilen Eleştiriler (Tetebbu Özelinde)*. İstanbul : İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2018.

Suiçmez, Yusuf. "Ziyâdâtü's-Sikât". *Hadis Tetkikleri Dergisi* 11/1 (2013), 113-140.

Süyûtî, Abdurrahman b. Ebî Bekir es-. *ed-Dîbâc alâ Sahîhi Müslim İbni'l-Haccâc*. thk. Ebu İshak Huveynî el-Eseriyy. 6 Cilt. el-Huber: Daru İbnu Affan, 1. Basım, 1996.

Tavâlibe, Muhammed Abdurrahman. *el-İmam Müslim ve menhecuhu fî Sahîhihî*. Amman: Dâru Ammar, 1421.

Useymî, Salih bin Abdullah bin Hamd el-. *el-Mutâbaat ve'ş-şevâhid: dirase nazariyye ve tatbikiyye alâ Sahîhi Müslim*. el-Mamlakatu'l-Arabiyyetu's-Suudiyye: Camiatu Ummu'l-Kura, Kulliyetu'd-Da've ve Usuli'd-Din, Kısmu'l-Kitabi ve's-Sünne, Yüksek Lisans Tezi, 2007.

Vellevî, Ali b. Adem b. Musa el-Etyûbîy el-. *el-Bahru'l-muhîtu's-seccâc fî şerhi Sahîhi'l-İmam Müslim b. el-Haccâc*. 45 Cilt. Riyad: Daru İbnu'l-Cevzî, 1. Basım, 1426.

Vellevî, Muhammed b. eş-Şeyh Ali b. Adem el-Etyûbî el-. *Kurretu 'ayni'l-muhtâc fî şerhi mukaddimeti Sahîhi Müslim b. el-Haccâc*. Riyad: Dâru İbnu'l-Cevzî, 1. Basım, 1424.